

Berthel Petersen Godts provstevisitatser i maj 1864

Af *Asger Nyholm*

Fhv. seminarirektor i Tønder, dr. theol. Asger Nyholm har tidligere ydet vigtige bidrag til belysning af den nationale og kirkelige udvikling i Sønderjylland i 1800-tallet. I denne afhandling tages et emne op, som ikke er uden dramatik. På grundlag af forefundne nøgterne indberetninger fra provst Berthel Petersen Godt og af til dels mere ensidigt farvede beretninger fra dansk side skildres provstens efter højere ordre afholdte visitatser hos fem præster i Åbenrå og Sønderborg provstier. Disse præster var – som de fleste af de præster i Slesvig, der var født og var uddannet i kongeriget – ildesete af slesvig-holstenerne, der betragtede dem som redskaber for den ejerdanske daniseringspolitik. De blev kort tid efter afskediget af den østrig-preussiske civilforvaltning. Formålet med artiklen er at analysere Godts politiske standpunkt i året 1864, da han blev udnævnt til generalsuperintendent i Slesvig.

Indledning

Resultatet af treårskrigen 1848 – 50 havde skabt dyb bitterhed i slesvig-holstenske kredse. De havde kæmpet for et selvstændigt Slesvig-Holsten, men måtte efter krigen se de to hertugdømmer adskilt og hverken forenede eller selvstændige.

Tiden fra 1850 til 1863 øgede bitterheden. Harmen galdt især de såkaldte sprogreskripter, der indførte dansk skolesprog og skiftevis dansk og tysk gudstjenestesprog i et halvhundrede sogne i Mellemslesvig. De havde hidtil haft tysk kirke- og skolesprog, men talesproget var i højere eller mindre grad sønderjysk. Harmen galdt endvidere ansættelsen af præster fra kongeriget i mange af de embeder, som slesvig-holstenske præster havde måttet forlade efter treårskrigen. Ikke mindst disse to foranstaltninger blev betragtet som led i et forsøg på en danisering af Slesvig, der stred mod internationale aftaler fra 1851 – 52, hvorefter Slesvig ikke måtte knyttes nærmere til kongeriget end Holsten.

Da Frederik 7. døde 15. nov. 1863 fandt man i slesvig-holstenske kredse, at der nu var grundlag for at rejse de augustenburgske arvekav. I overensstemmelse hermed proklamerede den 34-årige

hertug Friedrich af Augustenborg 16. nov. fra sit gods Dolzig i Tyskland, at han ville tiltræde regeringen over hertugdømmerne. »Mein Recht ist Eure Rettung«, erklærede han. Grebet af det såkaldte »liberale landsparti«s program: et selvstændigt Slesvig-Holsten under huset Augustenborg, hilste store dele af befolkningen proklamationen med »næsten religiøs begejstring«.

Men da Bismarck lod preussiske tropper gribe ind i konflikten, var det ikke hans hensigt at støtte augustenborgernes sag. Det var hertugdømmernes indlemmelse i Preussen, han havde i tankerne. Den preussisk-østrigske civilforvaltning, der blev indsat efter Dannevirkes rømning 6. febr. 1864, forbød da også alle offentlige tilkendegivelser af politisk art og specielt enhver foregriben af afgørelsen i arvefølgespørgsmålet. Det måtte virke foruroligende på slesvig-holstenerne at få påbudt tavshed om den sag, der var dem hellig.

Foreløbig hilste de slesvig-holstensk sindede dog med tilfredshed civilforvaltningens foranstaltninger.¹ På kirkeligt område blev forbønnen for den danske konge strøget af kirkebønnen. Sprogreskripterne blev i det væsentlige ophævet. Slesvigs biskop, U. S. Boesen blev afskediget 8. marts. Den dygtige J. A. Rehhoff, hvis afskedigelse som provst i Åbenrå og som superintendent for dansksprogede menigheder i Slesvig stift i 1850 havde sat sindene i stor bevægelse, fik orlov fra sit daværende embede i Hamburg og fik overdraget kommissoriet til reorganisering af kirke- og skolevæsen i Slesvig. Så langt som preussisk-østrigske tropper var nået frem, blev kongerigske præster, der var indsat i Slesvig af den danske regering i mellemkrigstiden, afskediget eller forlod deres embeder. Problemet blev at få deres embeder besat.

Det blev en hjælp for Rehhoff, at en del af de præster, der havde måttet forlade Slesvig efter treårskrigen, vendte tilbage og overtog nogle af de ledige embeder. Blandt dem var den da 50-årige landmandssøn fra Rinkenæs, Berthel Petersen Godt.²

Godt havde studeret i Kiel og et år i Berlin og havde taget sin embedseksamen (»konsistorialeksamen«) på Gottorp 1839. I sin første embedsansøgning – om embedet som dansk præst i Flensborg 1840 – præsenterede han sig som »det tyske og det danske sprog mægtig, af sindelag en slesviger«. Som slesviger følte han sig hele sit liv, men med slesvig-holstensk fortegn. Han havde nære

Berthel Petersen Godt, født i Rinkenæs 1814 som søn af landmand Hans Chr. Godt og Øllegaard Petersen. Godt var præst i Felsted fra 1846 til 1850, da han blev afskediget (se side 33). I tiden mellem krigene var han præst i Westphalen. Han var superintendent i hertugdømmet Slesvig fra 1864 og indtil sin død 1885. Han blev i 1842 gift med en datter af hofråd Joachim Petersen i Augustenborg. (Foto ca. 1865 i Det kongelige Bibliotek).

forbindelser til det augustenburgske hus. Hans far var »hochfürstlicher Hufner und Sandmann«. Selv følte Godt sig i taknemmelighedsgæld til hertugen, der »altid havde vist ham og hans familie mange og store velgerninger«. Han var gift med den hertugelige hofråds datter.

Godt fik ikke embedet i Flensborg, men blev i 1842 valgt til præst i sit fødesogn. I efteråret 1845 blev han af hertugen kaldet til præst i Notmark på Als. Men Godt havde også kongehusets bevågenhed. Hofrådets ægtefælle stod fra sin barndom i Augustenburg i nær forbindelse med dronning Caroline Amalie, der med trofast interesse fulgte barndomsvenindens datter og svigersøns skæbne højt op i årene. Der skete så det, at Godt under et kort vikariat i Felsted sogn med en tale i forbindelse med et degnevalg 2. nov. 1845 gjorde et sådant indtryk på sognets beboere, at de bad Christian 8. om at få ham til præst. Skønt den da 32-årige Godt overhovedet ikke havde forestillet sig at søge det særdeles velaflagte embede i Felsted, lod kongen ham på utraditionel vis præsentere til valg dér, hvorved Godt med overvældende flertal af stemmerne fik embedet.

Menigheden i Felsted var overvejende dansksindet. Godt bestræbte sig på, ikke at lade politiske uoverensstemmelser gribe forstyrrende ind i sin gejstlige virksomhed. Under treårskrigen søgte han derfor at holde en mådeholden slesvig-holstensk kurs. Men da han ved krigens slutning nægtede at lade sig forflytte til et af de mange forladte embeder i det sydlige Slesvig – sandsynligvis endda embedet som provst i Husum – , blev han 15. okt. 1850 afskediget på grund af ulydighed. Han hævdede, at han ikke havde nægtet skyldig lydighed, protesterede mod afskedigelsen og forbeholdt sig sin ret nu og i al fremtid. Dette var ganske i overensstemmelse med hans senere udtalte anskuelse, at man skal gøre sin ret gældende til det embede og kald, som Gud har givet en, og ikke lade denne ret anfægte eller lade andre gøre indgreb i den.³

Den 26. okt. ankom den nylig indsatte amtmand i Åbenrå, den konservative helstatsmand E. S. E. Heltzen, til Felsted, ledsaget af den tidligere kateket i Nykøbing F., Mouritz Mørk Hansen, hvem han præsenterede for Godt som dennes efterfølger. Ved gensidig aftale blev Godt og hans familie boende i præstegården, indtil de kunne få ordnet flytningen til Gråsten, og Mørk Hansen blev indlogeret hos dem. De aftalte, ikke at berøre politiske forhold,

så længe de boede under tag sammen. Mørk Hansen fortæller, at de kom godt ud af det sammen, og Godt gav ham mange nyttige oplysninger om skikke og personer. Kirkeligt set synes de at have respekteret hinanden.

Efter ca. tre ugers forløb flyttede Godt til Gråsten. Det kom ved Mørk Hansens overtagelse af præstegården til nogen uenighed om prisen på præstegårdens naturalier. Priserne var dog godkendt af kirkevisitatoriet. Efter Mørk Hansens ensidige fremstilling skal Godt have ladet sig vel rigeligt betale. Iøvrigt forbød Heltzen – men ikke på Mørk Hansens foranledning – Godt at besøge sognet, hvor han ønskede at efterse sine »størstendeels værgeløse Ejen-dele«. Heltzen mente, at Godt havde været en af »Hoved-Agitatorerne« i egnen, og frygtede, at han skulle få uheldig indflydelse på stemningen i sognet.

I efteråret 1851 blev Godt præst i Ruhrdistriktet, hvor han udførte et dygtigt arbejde med grundlæggelsen af en ny selvstændig menighed, der blev udskilt fra et sogn, der var ved at vokse sig for stort.

Under den ændrede situation i 1864 gjorde Godt alvor af, hvad han havde sagt ved afskedigelsen: at gøre sin ret til embede i Slesvig gældende. Rehhoff havde god brug for ham, og vidste at vurdere hans evner som gejstlig efter fortjeneste. Allerede 9. april – altså inden Dybbøls fald – fik Godt to embeder, der havde været beklædt af provster: i Grumtoft efter den afskedigede Aleth Hansen og i Broager efter den kendte hjemstavnsdigter Kr. Karstensen, der sad fængslet i Flensborg. Samtidig blev han konstitueret som provst for Åbenrå og Sønderborg provstier. Men allerede 1. august samme år blev Godt udnævnt til biskop (»generalsuperintendent«) for Slesvig stift.

Kildematerialet

Det påhvilede Godt som provst sammen med amtmanden at holde visitatser i de to provstier. Nogen tid efter Dybbøls fald visiterede han seks sogne, umiddelbart efter at der var sluttet våbenstilstand den 12. maj. I Sønderborg provsti blev der holdt visitats i Sottrup fredag den 13. maj og i Ullerup den 14. maj. Pinsedag den 15. maj deltog Godt i gudstjenesten i sit gamle sogn, Felsted. Derefter var

der visitats i fire sogne i Åbenrå provsti, i Varnæs 17. maj, i Felsted 18. maj, i Østerløgum 22. maj og i Kværs 23. maj.⁴

Godts egne koncepter til indberetningerne fra Åbenrå provsti foreligger. De er saglige, beretter uddramatisk om de dog ret bevægede begivenheder. Bortset fra Godts bidske ironi overfor Mørk Hansen i Felsted kommer hans følelser ikke meget til udtryk, men man læser dog mellem linierne hans skuffelse over sine tidligere sognebørns holdning. Godts notater er forsynet med amtmandens korrigerende bemærkninger, af og til føjet til over linierne eller i marginen, af og til med tilføjelse af amtmandens særvotum. Desværre findes der fra de to visitatorer intet om visitatserne i Sønderborg provsti i provstiets visitatsprotokoller. Man havde gerne set de pågældende to præsters væsentlige oplysninger suppleret med Godts og amtmandens bemærkninger.

Fra de to præster i Sønderborg provsti foreligger vederhæftigt virkende dagbogsoptegnelser af Krog Meyer i Sottrup og livlige samtidige breve fra Feilberg i Ullerup, der beretter udførligt om sin tilsyneladende uimponerede optræden under mødet med Godt.

Fra Mørk Hansen i Felsted har man beretninger både i hans dagbog og i hans senere erindringer. Mødet med Godt var lige pinligt for ham og for Godt. Godt havde måttet vige embedet i Felsted for Mørk Hansen som sin afløser. Nu ventede Mørk Hansen at måtte vige embedet, da Godt blev hans foresatte. Mørk Hansens stærkt følelsesladede dagbog er derfor præget af overdreven vagtsomhed overfor Godt. Erindringerne er måske endnu mere følelsesladede. Mørk Hansen har skrevet dem i sit 72. år. De er en tvivlsom kilde. Hans beretning⁵ om Godts ansættelse i 1846 er en aldeles forrykt sladderhistorie.

Foruden disse kilder fra de implicerede personer selv findes notitser i »Dagbladet« (signeret: ... n⁶), i »Dansk Kirketidende« (uddrag af brev, dateret Felsted d. 19. maj 1864) og i »Fædrelandet«. Disse notitser drejer sig overvejende om visitatsen i Felsted hos den landskendte Mørk Hansen. De hæfter sig ved de samme begivenheder som Mørk Hansens dagbog (f.eks. gør de som han meget ud af, at Godt besøgte den tyske kromand og kyssede ham). De må være inspireret af kredsen om Mørk Hansen, men da de ikke omtaler det sidste skarpe opgør mellem ham og Godt i præstegården, stammer de næppe fra Mørk Hansen selv.

I det ene sogn (Kværs) var anledningen til visitatsen et misforhold mellem præst og menighed af rent personlig karakter. Men i de fem andre sogne havde visitaterne politisk sigte. De fulgte ikke det sædvanlige ritual. Vel skulle der som sædvanlig være skoleprøve og eftersyn af regnskaber. Men der var ikke den ellers påbudte visitatsgudstjeneste. Til gengæld havde Godt efter instruks fra Rehhoff det hverv at censurere, hvilke bøger der brugtes i skolerne, og forhøre sig om, hvorvidt lærere og præster ville vise loyalitet overfor civilforvaltningen. Endvidere indbød han befolkningen til forhandlinger om sogneanliggender ved de møder, det var pålagt ved visitaterne at holde med sognenes bestillingsmænd. Det har vel bl.a. været for at vejle stemningen hos beboerne.

Visitatsernes baggrund

Det var ikke behagelige dage, Godt gik imøde, da han den 13. maj – dagen efter våbenstilstandens begyndelse – påbegyndte sin visitatsrejse. Fire af de fem præster var født i kongeriget, alle fem uddannet i København. De havde alle udvist udpræget dansk national holdning og var fuldt indforstået med den danske sprogpolitik. De to af dem, diakonen (andenpræsten) i Sottrup, C. C. E. Krog Meyer, og N. L. Feilberg i Ullerup havde under treårskrigen en tid af slesvig-holstenerne været holdt ude fra deres embeder. De tre andre var ansat efter treårskrigen. Det var Hans Roth i Varnæs, Otto Binzer i Øster Løgum og Godts kending Mørk Hansen i Felsted. Mørk Hansen havde været medlem af den grundlovgivende forsamling og fra 1859 af den slesvigske stænderforsamling, hvor han adskillige gange var ordfører for det danske mindretal. Besøget i Felsted blev, som det var at vente, dramatisk.

Disse fem præster betragtede visitatsen som optakt til afskedigelser. På dette tidspunkt var allerede mere end 40 præster afskediget eller havde forladt deres embeder, fortrinsvis kongerigske teologer. Mørk Hansen betragtede indbydelsen til forhandling om sogneanliggender som en opfordring til »vore Hjemmetydskere« til at komme med klager over præster og lærere. Feilberg mente, at specielt Krog Meyer var i farezonen. »Mod Krog Meyer øves måske privat-hævn, thi hans navn er stinkende i Augusten-

borgerens næse« (Krog Meyer var broder til præsten i Ulkebøl). Foruroligende var også visitatsens usædvanlig tidlige tidspunkt på året. Da der var kludder med at få betalinger og kvitteringer ordnet, da mange vejforbindelser var afbrudt af militæret, ville det blive vanskeligt at forelægge fyldestgørende regnskaber. Børnene var ude af trit med skolearbejdet. De havde længe ikke været i skole, da skolerne blev brugt til lazaretter. »Når provsten haster, må han have i sinde at glæde Dolzigeren [augustenborgeren] og bedrøve Ullerup menighed, det er den almindelige mening hos dem, jeg har talt med«, skriver Feilberg.

Godt havde klogeligt udeladt de sædvanlige visitatsgudstjener. I den spændte situation kunne der ikke blive megen andagt over dem. Det fik han at mærke pinsedag i Felsted. Mørk Hansens dagbog fortæller, at i pinsen, hvor Godt ikke holdt visitats, tog han sit standkvarter hos »den værdige Hr. Kittel⁷ på Skovbølgård«, og at han var omkring hos hjemmetyskerne for at »ophidse dem« til at føre klage over ham paa visitatsdagen. Pinsedag, den 15. maj, kom Godt til kirken i Felsted, hvor »modtagelsen udenfor kirken var så kold, at de fleste ej engang lettede på hatten, da han hilste forsamlingen«. »Dagbladet« genopfrisker mytedannelsen om Godts optræden 2. april 1848, da han udenfor kirken på opfordring oplæste den provisoriske regerings proklamation af 24. marts, og dramatiserer Godts gensyn med sin gamle menighed: »»God morgen, Guds fred, I gode Felsted sogns mænd«, således lød hans hilsen med den samme røst, som i 1848 forkyndte Felsted sogns mænd, at kong Frederik den syvende var arresteret og en provisorisk regering for Slesvigholsteen derfor indsat i Rendsborg. En dump mumlen - hvorimellem kunne høres ytringer som »den sorte Satan« - var svaret«.

Det harmede Mørk Hansen, at han skulle prædike for den mand, der »som meneder og oprører havde forladt sin menighed«⁸, og nu mødte op som »triumfator, som præstens og kirkens tilsynsmand, beskikket af kongens og fædrelandets fjender«. Mørk Hansen indflettede da i sin pinseprædiken et par ord om denne verdens fyrste, der ingen del har i Kristus, og som man derfor bør forsage. Tør man tro erindringerne, føjede Mørk Hansen til om denne verdens fyrste: »om han end til en tid regerer verden og skaffer sine tjenere sejr«. Godt hilste ikke bagefter på Mørk Hansen ved

August v. Goeben, født 1816 i Stade ved Elben, deltog som general i Preussens krige 1864, 1866 (imod Østrig) og 1870-71 (imod Frankrig), død 1880 i Koblenz. (Efter stik i hans biografi (se note 9 side 67)).

kirkelågen, hvad Mørk Hansen havde ventet »efter de mange store tjenester«, som han havde vist Godt i 1850.

Det kunne være ubehageligt nok at mødes med præsterne i en så spændt atmosfære. Det skulle ikke gøre visitatserne behageligere for Godt, at hans medvisitator var den samme amtmand Heltzen, der i 1850 havde introduceret Mørk Hansen som den afskedigede Godts efterfølger, og som betragtede Godt som en af hovedagitorerne på egnen. Heltzen, »der udmærket godt forstår ved fin spot under den høfligste form at omgå den slags personer« (»Fædrelandet«), greb flere gange ind overfor Godts nidkærhed.

Bittert nok måtte Godt yderligere møde forsøg på chikane fra den preussiske general Aug. von Goeben, der var kommet på god fod med flere af præsterne under de skiftende indkvarteringer i

præstegårdene, bl.a. i Varnæs, Ullerup og Sottrup. Han beretter adskilligt herom i breve til sin ægtefælle.⁹ »Die Augustenburger Geschichte« havde ikke hans sympati. Han fandt det rimeligt, om man tilkendte Danmark den danske del af Slesvig og forenede det tyske Sydslesvig med Holsten. Krigen mod det lille Danmark bød ham imod. Han følte medlidenhed med den svage modstander. Han viste derfor de danske præster alt muligt hensyn, specielt når han til sin ærgrelse modtog ordre til at arrestere nogle af dem. Krog Meyer i Sottrup, som han stod sig særlig godt med, tog han efter kampen ved Dybbøl med til skanserne, for at han kunne blive beroliget ved at se, at de danske soldater virkelig havde præsteret det mulige under forsvaret, hvad der gik ondsindede rygter om, at de ikke havde gjort.

Den 9. maj skriver v. Goeben, at en tysker er lykkelig indsat som provst og nu vil holde skolevisitats og efterse regnskaberne. Han finder det – med henblik på de side 37 nævnte vanskeligheder – ganske urimeligt. Han har skrevet til præsten, at der ikke kan stilles noget skolelokale til rådighed. Visitatsen kan vente, til der atter bliver plads. Det er naturligvis »der Plan des schleswig-holsteinischen Dänenhassers« efter visitatsen at indberette, at han har fundet skoleungdommen forvildet, uden undervisning i måneder, at der ligeledes ikke er ført regnskaber, og at altså fjernelsen af de efterladende hidtidige gejstlige er absolut nødvendig.

Den velmenende general, der ikke ret vidste, hvad en provst er for en person, har næppe selv gennemskuet den spegede situation. Det er selvfølgelig Krog Meyer, der har orienteret ham derom. Men da provsten var en »Augustenborger«, var det nok til at få v. Goeben til at forsikre Krog Meyer, at »der Racker«, som han kaldte Godt, ikke skulle få sin visitats.

Krog Meyer skrev da til Godt, at skolegangen var suspenderet, og at regnskaberne ikke kunne afsluttes. Men Godt tilsagde ikke desto mindre lærerne og sognets bestillingsmænd til at møde hos sognepræsten. v. Goeben måtte opgive at forbyde visitatsen, da de preussiske officerer netop skulle forlade deres kvarterer, og Godt da uhindret kunne komme.

Om v. Goebens møde med Godt i præstegården på visitatsdagen skriver Krog Meyer: »Han, med det milde, elskværdige udtryk i sit ansigt, sendte Godt et knusende blik, fuldt af foragt, og tog ikke

ringeste notits af ham, der krybende bøjede sig for ham, men tog venlig afsked fra mig og udtalte sit håb om snarligt gensyn«.

v. Goeben red iøvrigt personlig fra Sottrup til Ullerup og spurgte Feilberg, om han ønskede at være fri for den ham tiltænkte visitats. Feilberg takkede for hans venlighed, »men var parat til at modtage et angreb af vor fælles fjende, Augustenborgeren«. Desuden fandt han grund til at vente amtmand Heltzen med, »og så havde det vel ingen nød; vi ville blive to om én«.

Skolevisitatser

Skoleprøven i Ullerup blev boycottet, uvist hvorledes. Børnene var ikke mødt. »Kirkebudet blev forhørt. Han havde rigtig bragt tilsigelsen fra hus til hus. Altså var forældrene genstridige, eller havde vel endog jeg givet stikordet. Provsten så vred ud, men sagde intet«, beretter Feilberg.

Bortset herfra forløb prøverne af skolebørnene normalt. Man genkender Godt fra hans gejstlige side. Han interesserede sig først og fremmest for, om børnene kunne blive »innerlich erfasst«. Af degnen Gammelgaard¹⁰ i Varnæs, hvor skolevisitatsen fandt sted »under talrig og umiskendelig levende deltagelse«, ventede Godt sig »rig velsignelse«. Efter sædvane prøvede Godt børnenes religiøse kundskaber ved selv at katekisere, hvad han var kendt for at være fremragende dygtig til. Han glædede sig over, at børnene hos degnen Dall¹¹ i Østerløgum var »bibelfest«, kendte mange smukke salmevers og var mere fortrolige med den kristelige frelsessandhed, end det var almindeligt. I Kværs derimod, hvor børnene hverken kendte Jesu lignelser eller i det hele det nye testaments bibelhistorie, blev dette alvorligt foreholdt læreren, og det blev pålagt præsten at holde et særligt vagtsomt øje med undervisningen i denne henseende.

Iøvrigt prøvede Godt børnenes standpunkt i andre fag som regning, skrivning m.m. Faget regnings problem var fra gammel tid de besværlige omregninger mellem slesvig-holstensk og dansk møntsystem. Ved en forordning af 4. marts havde civilstyrelsen afskaffet dansk rigsmønt som betalingsmiddel ved de offentlige kasser i Slesvig og genindført den slesvig-holstenske »Courant«¹². Dette gjorde det naturligt for Godt som dreven pædagog at give sig

i kast med det heraf følgende omregningsproblem. Typisk nok gav dette indsenderen fra Felsted til »Dagbladet« anledning til deri at se et provokerende udslag af slesvig-holstensk nidkærhed: »Især gjorde provsten sig ulejlighed med at lære de uvidende stakler, hvorledes der skal overføres fra rigsmønt til kurant«.

Mere værdigt end denne malplacerede hentydning til Godts politiske standpunkt falder amtmandens korrigerende bemærkning, da den undertiden vel strenge Godt gjorde en ueksamineret autodidakt i det usselt lønnede lærerembede i Felstedskov opmærksom på hans udygtighed. Amtmanden supplerede Godts notat med den bemærkning, at så vidt ham bekendt var læreren i sin daglige undervisning ikke nær så udygtig, som han på grund af sin forlegenhed kunne synes at være ved visitaterne.

Ved skolevisitatsen i Felsted frygtede man, at Godt ved sine besøg i sognet skulle have sikret sig tilstrømning af tysksindede, men »takket være...n« mødte de dansksindede talrigt frem, oplyser »Dansk Kirketidende«. Mørk Hansen skriver i dagbogen: »Da vi kom til skolen, forefandt vi en meget talrig forsamling, som ville bivåne handlingen. Visitatsen gik i det hele godt, provsten glædede sig over den store forsamling, udtalte sin anerkendelse af menighedens sans for Guds ord og holdt med stor salvelse og selvbehagelighed en timelang katechisation. Heri fremhævede han bl.a. med stort eftertryk, at jøderne ved at spare de ugudelige kananiter, som de burde have udryddet, begik en stor synd. Applikationen [anvendelsen]: »Således ville slesvigholstenerne nu forsynde sig, dersom de ikke udryddede alle de danske af landet«, blev ikke udtrykkeligt udtalt, men godt forstået af flere i forsamlingen, som tilkastede mig betydningsfulde blikke.¹³ Til slutning berørte han sit eget personlige forhold til Felsted menighed, idet han mindede om, at det var idag for 18 år siden, at han ved i vakancen at lede degnevalget holdt den tale, som behagede menigheden så meget, at den gav anledning til hans eget valg«.

I forbindelse med skolevisitatsen foretog Godt en gennemgang af de benyttede skolebøger. Den 2. maj havde Rehhoff sendt et cirkulære¹⁴ til provsterne, der gjorde rede for, hvilke bøger der ikke måtte bruges, og hvilke der kunne anbefales. Godt følger disse anvisninger, for så vidt de fandt anvendelse på dansksprogede skoler.

Til religionsundervisningen brugte man almindeligt »Luthers Catechismus med en kort Forklaring«, udgivet 1849 af biskop C. F. Balslev i Ribe. Den havde som afløser af Balles lærebog vundet stor udbredelse. Den forlangte Godt efter Rehffoffs direktiv afskaffet. I stedet skulle man bruge Luthers lille katekismus. I Felsted gav dette anledning til protester. Da nogle tilstedeværende menighedsmedlemmer under intetsigende påskud rejste indvendinger, tilmed på tumultuarisk måde, blev de irettesat af provsten, skriver Godt. Mørk Hansen beretter i dagbogen: »Da jeg spurgte provsten, hvad der var imod Balslevs bog at erindre, svarede han, at han selv kendte den aldeles ikke, men den var forbudt af højere vedkommende. Jeg udtalte min forundring herover og sagde, at bogen var blevet både lærerne og børnenes forældre kær. Dette blev signalet for forsamlingen, hvoraf den største del havde måttet tage plads udenfor de åbne vinduer, til at blande sig i forhandlingerne, og det lød nu fra alle kanter: »Vi ønsker ingen forandring af lærebog«, »vi vil beholde Balslevs katechismus«, »den er god nok« o.s.v. Provsten råbte nu med vred røst: »Der er jo ingen, der spørger jer om jer mening, I kan jo tie, til I bliver spurgt!«.«

Med hensyn til læsebøger var der en stor mangfoldighed, som Rehffoff foreløbig tillod at bruge, blot man fjernede skadelige bøger. Han lovede iøvrigt, at der skulle sørges for, at fædrelands-sindede mænd udarbejdede en læsebog »for vort specielle fædreland«, som kunne vække og styrke børnenes bevidsthed om, hvilket fædreland de tilhører. Til de skadelige læsebøger regnede Godt de udgaver af »Den danske børneven«, der indeholdt »Den tapre Landsoldat«. Bogen var udgivet i første oplag 1839 af den kendte kritiker, lektor ved Sorø Akademi, Peter Hjort, sprogeskripterens ivrige forsvarer. Den var i de dansksprogede slesvigske skoler mange steder »næsten slidt op«.

Rehffoff havde i sit cirkulære særlig henvendt opmærksomheden på de forskellige »ledetråde« for undervisningen i geografi og i »den hidtil såkaldte fædrelandshistorie« og på sangbøgerne og på Sommers landkort med danske stednavne. Han krævede de bøger fjernet, som »forfalsker og fordrejer fædrelandshistorien og geografin og samtidig sigter på at røve og forplumre fædrelandsbevidstheden, og som er skabt i dansk propagandas ånd«. Den såkaldte fædrelandshistorie må hvile, indtil der kan bydes mere passende

Til venstre den gamle skole i Felsted, hvor Godt holdt visitats. Skolen er bygget 1751. I midten klokkestablen fra 1769 og til højre kirkegårtsportalen fra 1796. (Foto 1979 i Historiske Samlinger).

stof gennem den almindelige læsebog for folkeskolen og en god ledetråd for de højere klasser. Godt var derfor på vagt overfor disse bøger. Af landkort kasserede han et Danmarkskort, fordi det bar titlen: »Danmark med Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg«. Han forbød dette kort, »hvor Slesvig er forsvundet som hertugdømme og synes inkorporeret i Danmark«.

Endelig blev det forbudt at bruge den fængslede Broager-præst Kr. Karstensens »Gamle og nye Sange til Brug for Skolen og Livet« (1851), der var som en forløber for »Den blå Sangbog«, og den da afdøde bestyrer ved Caroline Amalies asylskole, P. O. Boisens »Nye og gamle Viser af og for Danske Folk« (1849), der skal have været »den vigtigste kongerigske sangbog mellem krigene«¹⁵.

Godt indskærpede senere i en særlig skrivelse til præsterne den 10. juni¹⁶, at de skulle gøre lærerne bekendt med Rehoffs cirkulære af 2. maj og indberette, hvis lærerne handlede i strid med det. Alle de forbudte bøger, herunder også lærerbibliotekernes eksemplarer af C. F. Allens »Det danske Sprogs Historie i

Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland«, skulle sendes til ham i Grumtofte i løbet af juli måned, eller også skulle der sendes meddelelse om, at sådanne bøger ikke fandtes indenfor vedkommende præsts embedskreds.

I forbindelse med skolevisitatserne prøvede Godt lærernes færdighed i tysk, som de efter gældende regler eventuelt skulle undervise i, hvis forældrene ønskede det. Det bliver i Mørk Hansens version til, at Godt »i menighedens nærværelse« eksaminerede lærerne i tysk, »idet han dog gunstigst udtalte, at udfaldet af denne prøve rimeligvis ikke ville få videre betydning med hensyn til deres stilling«. -

Der var ikke udelukkende disharmoni ved skolevisitatserne. Neutrale anliggender såsom provisoriske skolelokaler på grund af skolernes brug som lazaretter, oprettelse af strikke- og syskoler og angående en fordrukken skolelærer blev tilsyneladende drøftet i al fredsommelighed.

Forhandlinger om sogneanliggender

Under de forhandlinger, som Godt havde indbudt til, benyttede enkelte den ændrede situation til at bede om at få undervisning i tysk i skolerne. De må dermed have ment tyskundervisning i skoletiden. Den gældende regel fra 14. maj 1840 var, at lærerne ved dansksprogede skoler, hvis det ønskedes, skulle give tyskundervisning tre timer ugentlig, men udenfor skoletiden. En sådan undervisning gav degn Gammelgaard i Varnæs. Heltzen henstiller i sit særvotum, at tyskundervisningen stadig gives udenfor skoletiden, da antallet af skoletimer ifølge loven er så begrænset, at det vil gøre afbræk i den øvrige undervisning, hvis der skal være plads til tyskundervisning i skoletiden. Tilmed er hjemmesproget overvejende dansk, så børnene savner, når de begynder skolen, alle forkundskaber i tysk. Der er også mange småkårsfolk, hvis børn med deres uregelmæssige skolegang ikke vil være tjent med en ændret lektionsplan i denne retning.

I begyndelsen blev tyskundervisningen betalt af det offentlige. Efter treårskrigen måtte de vedkommende selv betale den. Det kunne selvfølgelig i nogen grad svække interessen for den og kunne derfor muligvis tolkes som led i den danske sprogpolitik.

I Felsted gav dette betalingsspørgsmål anledning til uro. Godt noterer: da et medlem af menigheden fremsatte det ønske, at der måtte blive undervist i tysk i skolen, fremkaldte det forbitrelse hos andre, »som i det hele flertallet af de tilstedeværende menighedsmedlemmer syntes at være oppositionelt sindede og lidenskabeligt ophidsede«. Amtmanden bemærker hertil, at ytringerne af opposition ved denne lejlighed syntes rettet imod vildfarelsen hos forslagsstilleren, smed Danielsen. Denne gik nemlig ud fra, at tyskundervisningen tidligere var givet i undervisningstiden. Degnen oplyste, at i de sidste år havde ikke mere end 20, ofte færre, deltaget i hans tyske privattimer. Mørk Hansen siger i dagbogen intet om den uro, som dette spørgsmål fremkaldte, men derimod føler han sig overbevist om, at det er Godt selv, der har provokeret forslagsstilleren frem: »Efterat alle prøver var tilendbragt, spurgte provsten forsamlingen, om nogen havde noget andragende eller nogen klage at fremføre. Almindelig tavshed. Da spørgsmaalet gentoges med eftertryk, fremtrådte den ene kirkeværge (Peder Jakobsen, iflg. »Dansk Kirketidende«) og erklærede, at sognet var særdeles tilfreds såvel med præsten som med skolelærerne og kun havde det ønske, at alt i kirke og skole måtte blive fortsat uforstyrret i samme ånd som hidtil. Provsten tilkastede nu den tyske kromands tysksindede svigersøn (Daniel Smed, iflg. »Dansk Kirketidende«), hvem han besøgte igår, et megetsigende blik og spurgte tredie gang, om ingen ellers ville bemærke noget. Manden måtte nu frem og sagde, at han ønskede, at børnene måtte få undervisning i tysk. Amtmanden tog nu ordet og gjorde opmærksom på, at det var ham bekendt, at der netop her i skolerne var blevet undervist i tysk efter skoletiden, men naturligvis kun for dem, der ønskede det og betalte et lille vederlag derfor. Lærerne bekræftede dette, men tilføjede, at de, som benyttede denne undervisning, bestandig var blevet færre. Provsten ytrede, at den tyske undervisning rimeligvis ville blive genoprettet på samme måde som før 1848, men amtmanden bemærkede hertil, at han fandt det rimeligere, at de enkelte, som ville benytte denne undervisning, betalte den«. – Ifølge »Dagbladet« oplyste Heltzen, at den eneste forandring, der var foregået i forholdet fra før 1848, var den, at regeringen i 1850 havde nægtet at betale den tyske undervisning, idet han tilføjede, at det jo ikke kunne hindre nogen, som virkelig interesserede sig for

tysk, i at søge privat undervisning hos skolelærerne, da lærerne aldrig havde vist sig uvillige til at imødekomme ønsker i den retning.

De dansksindede i Felsted var overbeviste om, at Godt forud havde aftalt med kromandens svigersøn, at han skulle rejse kravet om tyskundervisning. De var derfor bagefter stolte af visitatsens forløb. Det kommer til udtryk i »Dansk Kirketidende«: »Kammerherren (Heltzen) syntes meget tilfreds med, at det gik som det gik, da folk her ydede ham en bistand, som han ikke havde fået i de andre sogne. Hvis de dansksindede ikke var mødt så talrige, så skulle vi nok set, hvad der var gået for sig, men nu var tyskerne nødt til at holde sig rolige. Du kan nok tænke, hvor rasende hjemmetyskerne og Godt er, han synes, som det blev bemærket, »at have stødt hornene af sig« ved visitatsen i Ullerup og Felsted«.

Fra Østerløgum beretter Godt, at der blev af menighedsmedlemmer – amtmanden korrigerer: af en fra Hesselbjerg og enkelte fra Hovslund – anmodet om nogen tysk undervisning. Præsten – amtmanden tilføjer: og flere tilstedeværende – svarede, at der ikke var lagt nogen hindring for tysk undervisning, men der havde kun været ringe interesse derfor. Læreren i Hovslund oplyser, at han har tilbudt den sædvanlige undervisning, men kun få, og senere ingen børn havde indfundet sig. Amtmanden bemærker hertil, at læreren allerede før 1850 havde givet de pligtmæssige privattimer i tysk.

Der blev senere (16. juni 1864) udsendt et patent, der indskærpede de oprindelige bestemmelser fra 1840 om frivillig tysk undervisning udenfor skoletiden, betalt af det offentlige. Dog skulle nyansatte lærere have pligt til at give disse timer gratis, og de skulle før ansættelsen dokumentere, at de var tilstrækkelig kyndige i tysk.

En ret mislykket antidansk tilkendegivelse under forhandlingerne med sognefolkene var det krav, der blev rejst i Østerløgum om Binzers afskedigelse og genindsættelse af hans forgænger Lorenz Poulsen, der havde fået embedet i 1848 under det slesvigholstenske styre, men blev afskediget af den danske regering i 1850. Kravet blev rejst i en anonym skriftlig henvendelse, som en tjenestekarl ved navn Willatzen måtte vedgå at have skrevet. Han begrundede det med forskellige rygter, han havde hørt om Binzer.

Bl. a. skulle Binzer på bededag have bedt for kongen og den danske hær og betegnet den danske sag som retfærdig. Her greb Heltzen ind: Binzer kunne ikke have bedt for kongen. Han havde allerede, før kongebønnen blev forbudt, sagt til Heltzen, at under de herskende omstændigheder måtte bønnen for kongen høre op. Binzer afviste rygterne. Og Godt oplyser i indberetningen, at hele den øvrige forsamling viste uvilje over Willatzens andragende og optræden, protesterede og forlangte, han skulle nævne sine bagmænd (Genossen), hvortil han imidlertid tav. Det svage forsøg på national demonstration faldt til jorden. Men Godt glemte det ikke.

Møder med lærerne

Godt sikrede sig i henhold til Rehhoffs instruks, at alle lærerne erklærede sig rede til at respektere civilstyrelsens bestemmelser. Ifølge »Dagbladet« skal han ved den første af visitatserne (i Sottrup) have oprådt med stor myndighed. »Dansk Kirketidende« og »Fædrelandet« vil vide, at han talte om Slesvig som et ægte tysk land og om prætentens (augustenborgerens) rettigheder. Da amtmand Heltzen ytrede, at han syntes, det ikke var stedet til at holde politiske taler, og ikke mente, det var derfor, de var i Sottrup, »svarede den værdige provst, at det netop var det vigtigste, at folk blev oplyst om de sande forhold«. Bortset fra betegnelsen af Slesvig som tysk land bekræfter Krog Meyer episoden: »Han gav lærerne en forklaring af Slesvigs rettigheder: ret til forbindelse med Holsten som uafhængig stat, hvor mandstammen regerede; i intet tilfælde kan Christian 9. komme til at regere her. Her greb amtmand Heltzen ind for at gøre opmærksom på, at arvefølgen hørte til de endnu uafgjorte spørgsmål, og at der ikke kunne fordres erklæring om lærernes tænkemåde i den henseende«.

Denne protest var fuldt berettiget, da civilforvaltningen som nævnt havde påbudt tavshed om arvefølgespørgsmålet. Godt var derfor ikke berettiget til at belære præsterne om »prætentens rettigheder«, og endnu mindre til at forlange erklæring derom af lærerne, som det kan se ud til, at han har tænkt sig. Godt synes da heller ikke at have fremsat lignende udtalelser ved de følgende visitatser.

Visitatser i præstegårdene

Sidste del af visitatserne foregik i præstegårdene. Godt medbragte en revers (forpligtende erklæring), som han ifølge visitationsinstruksen skulle forelægge præsterne til underskrift. I denne revers¹⁷ skal vedkommende præst erklære, at han vil afholde sig fra alt, hvad der er i strid med genoprettelsen af hertugdømmet Slesvigs og dets befolknings rettigheder overfor den danske regering og i strid med den kejserlig kongelige østrigske og den kongelige preussiske civilstyrelses grundsætninger og intentioner. Han skal love hverken i ord eller gerning at drive politisk agitation, men tværtimod forestå sit embede i overensstemmelse med de nævnte grundsætninger hos civilstyrelsen. Han skal følge civilstyrelsens forordninger og anordninger oprigtigt og uden falskhed. Skulle han i noget tilfælde mene, at han ikke kan dette uden at besvære sin samvittighed, skal han straks frit bekende det for den foresatte øvrighed.

Sottrup præstegård 13. maj

I præstegården i Snogbæk (Sottrup sogn) hos førstepræst Nis Hansen, stillede Godt, ifølge Krog Meyers dagbog, de to præster nogle spørgsmål, som Krog Meyer efter sin opfattelse af hans ord kunne besvare bekræftende, ligesom han »gav den erklæring, han forlangte«. Derefter var Godt i Krog Meyers præstegård for at revidere det derværende skolelærerbibliotek og konfiskere »Allens Bøger og Barfoeds Fortællinger«. Derefter var Krog Meyer med Godt og Heltzen i kirken og på kirkegården. »Jeg drømte ikke om«, fortæller Krog Meyer, »at der her forefaldt noget mærkeligt, men jeg hørte dog næste dag, at Godt havde sagt til en officer: »Pastor Krog-Meyer kan ikke underskrive den erklæring, jeg har sendt ham i dag, efter hvad han sagde igår på kirkegården«. Jeg havde nemlig vist ham og Heltzen graven og sagt: »I denne grav ligger de faldne af 52de regiment, men i denne ligger *vore* og preussere sammen«. Jeg fik også ganske rigtig den følgende dag en erklæring, som jeg straks skulle skrive under eller »erklære min vægring ved at underskrive«. Da jeg blandt andet skulle erklære, »at jeg ville forestå mit embede i overensstemmelse med de grundsætninger, som er ledende for den øverste civilstyrelse«, nægtede jeg at

underskrive, da »jeg tvivlede om, at mine grundsætninger stemte overens med den østerrigsk-preussiske civilbestyrelses«, og Godt fik således ret. Jeg vil dog ikke gøre mig til hund for et ben«.

Den erklæring, Krog Meyer nægtede at underskrive, må være den omtalte revers. Hvilken erklæring han først har afgivet i præstegården i Snogbæk, er ikke klart. Måske har den været noget modificeret af hensyn til den syge førstepræst. Overraskende er det, at Godt på grundlag af de citerede ord på kirkegården skulle have sluttet, at Krog Meyer ikke ville underskrive reversen. Men det kommer selvfølgelig an på det tonefald, hvormed ordene er sagt.

Ullerup præstegård 14. maj

I Ullerup var skolevisitatsen som nævnt blevet boycottet. Feilberg beskriver dog sin vandring sammen med Godt fra skolen til præstegården, som var begge uberørt deraf. Undervejs holdt Godt en kort andagt ved sin faders grav på Ullerup kirkegård. Han besøgte derefter sammen med Feilberg en søsterdatter, gift med en bonde i byen, men »manden var ikke hjemme for ham«. I præstegården blev kirkebøger og regnskaber eftersat, og »vanskelighederne jævnedes af amtmanden«. Efter middagen og kaffen og cigarrygning i haven fulgte samtalen i studerekammeret med amtmanden som »det tavse vidne«:

»Må jeg bede Dem fremføre Deres politiske betragtning angående Slesvig.« - »Jeg forstår mig ikke på politik, har aldrig studeret statsret«. - »De er dog vel dansksindet?« - »Ganske som mine sognefolk og andre danske slesvigere«. - »Men De har søgt at påvirke dem, og har fået nogle til at være dansksindede i samme forstand, som De - en danskfødt mand - er det selv«. - »Tvertimod, hr. provst. Under 25 års ophold i Nordslesvig er jeg således påvirket af den *her* herskende tankegang og hele folkelighed, at jeg er blevet en ægte dansk slesviger. Selv har jo provsten erfaret i forrige krig, da De var præst i Felsted, at bondestanden her lader sig ikke påvirke af præster. De vandt jo ingen sjæl for hertugen og Slesvig-Holsten, men mistede blot Deres tidligere yndest og agtelse«.

Replikskiftet stiller de to mænds standpunkter i klar belysning. For Godt er danskhed et dobbelttydigt begreb. Han respekterer, at en slesviger er dansksindet i slesvigsk forstand, dvs. lever som

dansksindet i et Slesvig, der ikke er en del af Danmark, men et særskilt hertugdømme. Men han anklager Feilberg for at ville gøre befolkningen dansksindet i ejderdansk forstand, dvs. således at den ønsker Slesvig gjort til en del af Danmark («inkorporeret» i et Danmark til Ejderen).

Med megen åndsnærværelse slår Feilberg grunden bort under anklagen. Der er dobbelt brod i hans svar. Først: provsten burde vide, at det er bonden, der belærer præsten og ikke omvendt. Situationen genspejler de to mænds forskellige kirkesyn. Godts syn på kirken er det i hertugdømmerne gængse, at da præstens embede er et embede »af Guds nåde«, er »folkesuverænitet på religionens område« udelukket. Feilberg derimod nærer den respekt for folkeligheden, som han havde lært af Grundtvig.

Dernæst: Provsten burde have lært af egen erfaring. Han havde mistet yndest og agtelse i menigheden ved sit forsøg på at lære befolkningen slesvig-holstenisme. Den anklage må have virket dybt sårende. Godt havde i Felsted netop betragtet hensynet til menighedens danske følelser som en samvittighedspligt lige så stor som hensynet til sin egen slesvig-holstenske samvittighed. Alligevel skulle han høre, at han havde mistet meget af menighedens yndest og agtelse.

Feilberg fortsætter: »Med et fælt smil hentede nu provsten fra et andet bord en afskrift, han havde skaffet sig under min fraværelse i 1849 af embedets reskriptbog, hvori jeg havde nedskrevet nogle skarpe bemærkninger om det slesvig-holstenske oprør. Jeg oplæste dem og vedkendte mig forfatterskabet. »Så kan De ikke være embedsmand under den nuværende regering!« - »Jo meget vel. Jeg ville ikke, som De, hr. provst, underkaste mig en selvgjort regering af en advokat, en herremand og en købmand¹⁸; men når kejseren af Østerrig og kongen af Preussen har fundet sig foranlediget til at besætte provinsen med deres tropper, så er en *midlertidig* civil-regering nødvendig, og jeg underkaster mig dens befalinger, sålænge det kan ske med god samvittighed. Jeg gør stor forskel på krig og oprør, på konger af Guds nåde og oprørere«. - »Nu - det får så være; men preussiske officerer har meddelt mig sådanne ytringer af Dem, som umulig kunne forenes med redbonhed til at lyde civil-regeringen. Jeg hører, de bagtaler preussiske officerer og stræber at mistænkeliggøre civil-regeringen, som ville den byde, hvad der

Ullerup præstegård i slutningen af forrige århundrede før ombygningen, hvor stråtaget blev fjernet og huset forhøjet med en trempeletage. Hvem der holder i vognen foran huset vides ikke. (Historiske Samlinger).

strider mod Guds bud«. – »Nej – det var langt fra hensigten«, og – forhøret var dermed til ende«.

Atter slår Feilberg grunden bort under Godts argumenteren. Hans respektløse omtale af den provisoriske regering i 1848 kan ikke være grundlag for en beskyldning for ulydighed mod civilstyrelsen i 1864. Den provisoriske regering, som Godt anerkendte, var en oprørsregering. Civilstyrelsen er en midlertidig regering, indsat af konger af Guds nåde. Den kan Feilberg derfor underkaste sig.

Godt anklager da Feilberg for bagtalelse af de preussiske officerer. Denne anklage afviser Feilberg. Han kunne gøre det med god samvittighed. Hans forhold til v. Goeben var det bedste. Han kunne have fortalt Godt, at v. Goeben havde tilbudt ham at afværge visitatsen i Ullerup. Han kunne have fortalt Godt, hvad v. Goeben fortalte sin kone: v. Goeben havde under sin indkvartering i præstegården i Ullerup en dag på sit skrivebord fundet en forårsbuket, »arrangeret på min hjertenskærs vis i en lille marmorvase.«

Det måtte blive den logiske følge, at Feilberg underskrev

reversen. Det skete med den bemærkning, at han ville opfylde forpligtelsen til straks at meddele de foresatte, hvis han ikke med god samvittighed kunne indlade sig på noget i styrelsens hensigter og befalinger.

Men Godt var ubehageligt nok blevet mindet om, at den østrigsk-preussiske besættelse var noget ganske andet end den slesvig-holstenske rejsning i 1848. Tværtimod! »Det ærgrer preusserne i høj grad at se de slesvig-holstenske oprørere huser i landet«, skriver Krog Meyer. Det havde Godt fået at mærke ved mødet med v. Goeben i Sottrup.

Varnæs præstegård 17. maj

Om visitatsen i Varnæs foreligger Godts egen indberetning.

Da Roth har erklæret sig for dansksindet, opererer Godt som overfor Feilberg med dobbelttydigheden i udtrykket dansksindet. Han betegner i indberetningen Roth som en kongerisk præst, der lægger »noget mere« i sin danskhed end en indfødt slesviger ville lægge deri. Med dette »mere« tænker han selvfølgelig på ønsket om Slesvigs indlemmelse i kongeriget.

Den årvågne Heltzen bemærker hertil i en drilagtig bisætning i sin bemærkning til indberetningen, at Roth iøvrigt er indfødt slesviger (altså ikke »kongerigsk præst«). Roth var købmandssøn fra Ærøskøbing, og Ærø hørte dengang under slesvigsk område.

Tendensen i Godts indberetning er klar nok. Roth tog anstød af reversens udtryk: »genoprettelsen af hertugdømmet Slesvigs og dets beboeres rettigheder«. Han kunne ikke indrømme, at disse rettigheder var krænket af den danske regering. Han underskrev derfor kun reversen med det forbehold, at han ikke kunne fælde nogen dom om, hvorvidt den danske regering havde krænket Slesvigs rettigheder. I indberetningen skriver Godt om dette forbehold, at dets mening og betydning giver sig af sig selv. Han fortolker ifølge Roths mundtlige bemærkning hans forbehold som en protest imod det pågældende udtryk i reversen.

Amtmanden lod ikke Godts fortolkning stå upåtalet. Han tilføjede, at efter hans mening måtte Roths forbehold forstås således, at det var i egenskab af embedsmand, at han ikke troede sig berettiget til at dømme om, hvilke rettigheder der tilkommer hertugdømmet Slesvig og dets befolkning.

N. L. Feilberg, Født i København 1806, var præst i Ullerup 1847-48 og 1850-64. Efter sin afskedigelse var han præst i Helsingør 1865-83. Han døde 1899. (Foto ca. 1860 i privateje).

Felsted præstegård 18. maj

Som man måtte vente, gik det hårdt til i Felsted, hvor Godt mødte op som provst overfor Mørk Hansen, der efter Godts afskedigelse var blevet hans afløser. Om deres gensyn fortæller både Godts beherskede indberetning og Mørk Hansens dramatiske beretning i dagbogen.

Allerede i skolen, da lærerne blev spurgt om deres stilling til civilstyrelsen, fik Mørk Hansen lejlighed til at markere sin stilling til reversen. Samtalen lader sig ikke nøjagtigt rekonstruere. Den synes begyndt med et spørgsmål fra Godt, som Mørk Hansen ikke omtaler, men som Godt derimod gør meget ud af svaret på: Mørk Hansen erklærede, at *som præst* kunne han meget vel underskrive reversen. Dermed, bemærker Godt ironisk, tilstod Mørk Hansen overfor provsten, at han adskiller flere moralske personer i sin fysiske ene person, og at han kun i den omtalte egenskab (»in

H. Roth, født i Ærøskøbing 1812, var præst i Varnæs 1850-64 og efter sin afskedigelse i Vigerslev indtil sin død i 1886. (Bovrup-Varnæs Sognearkiv).

qualitate qua») ville underskrive og forpligte sig. Godt gjorde Mørk Hansen opmærksom på hans fremtrædende («pronuncirte») stilling og virksomhed som medlem af den grundlovgivende forsamling og som slesvigsk stænderdeputeret og som publicist. Godt spurgte ham, om han også praktisk havde iagttaget den teoretiske adskillelse af de flere i ham forenede moralske personer, og om han aldrig havde blandet politik i sin virksomhed som præst. Det hævdede Mørk Hansen, at han bestemt ikke havde gjort.

I Mørk Hansens dagbog er forløbet af samtalen lidt anderledes. Han erklærede, at han kunne love civilstyrelsen lydighed, man han tilføjede – som Roth, hvem han havde konfereret med –, at han ikke kunne fælde nogen dom om, hvorvidt den danske regering

havde krænket Slesvigs rettigheder. Det var ikke noget, der lå på hans eller på lærernes kirkevej. »Provsten udbrød nu: »Da har det dog ligget paa Deres kirkevej at holde politiske prædikener!« Jeg svarede, at det kom ganske an på, hvad provsten forstod ved politik. »Jeg har ofte«, sagde jeg, »formanet min menighed til troskab mod konge og fædreland, men det var jo min pligt efter Guds ord«. »Ja det forstår sig«, svarede provsten. »Jeg har ligeledes, i det mindste een gang om året, nemlig når jeg holdt den befalede edsprædiken,¹⁹ advaret min menighed imod *mened*, men også dette var jo kun min pligt«. »Ja naturligvis«, indrømmede hr. Godt. »Men forøvrigt«, sagde jeg, »tilbageviser jeg beskyldningen som falsk. Som stænderdeputeret har jeg ved kongens bud og anordning været kaldet til at tage del i landets offentlige anliggender, men i min gejstlige embedsvirksomhed har jeg aldrig indblandet politik«.«

Som det allerede var sket et par gange, fik Godt at mærke, hvor stærkt stemningen havde vendt sig mod ham i hans gamle sogn.

Selv beretter han ganske kort, at da Mørk Hansen forsikrede, at han aldrig havde blandet politik ind i sin præstegerning, fandt han »deri tilslutning af de folk, der lyttede udenfor de åbne vinduer, på en sådan måde, at provsten så sig nødsaget til at irettesætte de utilbørligt påtrængende for deres opførsel«.

Mørk Hansen udmaler begivenheden i stærke farver: han spurgte Godt, hvem hans anklagere var. Provsten sagde, at det var sagt ham fra flere sider. Der blev et »frygteligt røre« ved de åbne vinduer. Bønderne råbte, at det var lutter løgn og sladder. Kun de, der ikke kom i kirke, kunne sige noget sådant. »På dette trin af forhandlingerne skal kammerherren have hvisket til provsten, om Hs. Højærværdighed ikke kunne finde anledning til at påkalde amtmandens verdslige arm, da det syntes, som om folket ville storme ind ad vinduerne og gå over til håndgribeligheder. Nok er det, hr. Godt blev åbenbart bange og skyndte sig at slutte forhandlingerne«.

Dette var kun forspillet til en hidsig diskussion i præstegården efter måltidet i præstegården, hvor Godt var »meget tavs«. Godt skriver, at han uden for sin embedsførelse har hørt om Mørk Hansens embedsførelse, men det hører efter hans mening ikke hjemme i indberetningen. Han vil ikke kunne beskyldes for, at han bag Mørk Hansens ryg skulle have benyttet sig af, hvad han kan

have hørt af Kittel eller andre meningsfæller i sognet. Men det har givet ham anledning til at stille bestemte spørgsmål til Mørk Hansen, hvorpå præsten benægtede som præst at have drevet nogensomhelst politisk agitation, medens han ganske vist tilstod, at han i sin menighed havde opfordret til og indsamlet bidrag til de oprørske polakker.²⁰

Med disse beherskede linier sigter Godt til et optrin, som Mørk Hansens dagbog giver følgende fyrige skildring af: »Provsten spurgte mig nu, om jeg ikke havde samlet bidrag ind til den polske revolution. Jeg svarede, at jeg ganske vist havde samlet og indsendt frivillige gaver til de betrængte polakker, men det var jo længe før jeg kom under preussisk regering, så at jeg derved ikke kunne pådrage mig noget ansvar ligeoverfor denne. Nu begyndte han atter at gå mig på klingens angående min politiske virksomhed, og sagde, at jeg i stænderforsamlingen havde spillet en »meget fremtrædende rolle«, så at der vel kunne være grund til at mistænke mig for politisk agitation. Endelig forgik tålmodigheden mig, og jeg udtalte da min forbavselse over, at netop dhr. Rehhoff og Godt ikke undså sig ved at komme til mig med beskyldning om politisk agitation, thi var der nogen, som havde drevet politisk agitation her i Slesvig, så var det netop disse tvende herrer; forskellen var, at de havde agiteret *imod* deres konge og regering, jeg derimod havde kun virket *for* disse. Til denne bemærkning, som amtmanden netop kom tidsnok til at høre, svarede hr. Godt kun med nogle tomme eller åbenbart falske udflugter angående sin optræden 1848, og dermed var visitatsen tilende«. I sine erindringer skriver Mørk Hansen rent ud, at det kom til »højroret skænderi« i hans kammer. »Da jeg lod ham høre, at det var ham og ikke mig, som havde drevet forargelig politik, idet han havde støttet et åbent oprør imod den konge, til hvem han havde aflagt troskabs ed, blev han ganske gul i ansigtet og næsten stum. Min hustru bad kammerherre Heltzen om at gå ind i mit kammer, for at vi ikke skulle gå for vidt. Han kom tilbage igen og sagde til hende: »Åh, det betyder intet. De lader kun hinanden vide, at den ene ikke har noget at lade den anden høre!«.

Bemærkningen kan lyde noget flot. Men Heltzen var ikke blot modstander af Godts slesvig-holstenisme, men også af Mørk Hansens nationalliberalisme.

Det væsentlige i anklagen mod Mørk Hansen for at have samlet

Varnæs præstegård set fra haven ca. 1900. Den stråtækte bygning er opført 1779. (Foto i Bovrup-Varnæs Sognearkiv).

ind til polakkerne må ifølge det foregående være, om han havde gjort det som præst, f.eks. i kirken. Kunne Mørk Hansen have svaret, – hvad han måske ikke kunne –, at han ikke i egenskab af præst havde samlet ind, havde brodden været taget af den iøvrigt noget søgte anklage.

Mørk Hansens beskyldning mod Godt for åbenlyst oprør mod sin konge er ikke behændig. Desværre oplyser Mørk Hansen ikke, hvilke »tomme eller åbenbart falske udflugter« Godt svarede med. Men hvad Godt så har sagt, har han ikke følt sig ramt. Godt havde ganske vist, for ikke at fornægte sit slesvig-holstenske standpunkt, 1848 – 1850 undgået at bruge den hidtil brugte kongetitel i kirkebønnen for landsherren. Slesvig-holstenerne betragtede nemlig brug af kongetitlen i Slesvig som symbol på Slesvigs indlemmelse i kongeriget, og det store flertal af Godts kolleger krævede fanatisk ordet »konge« bandlyst fra kirkerne. Men hvad Mørk Hansen ikke vidste var, at Godt var dristig nok til – af hensyn til de dansksindede – i et brev til sin provst at fremsætte det i kollegernes øjne udfordrende ønske, at man enedes om at bruge formularen: »velsign vor hertug, kong Frederik den syvende«, idet han under-

stregede, at »vor hertug tillige er konge af Danmark«, og »vi jo aldeles ikke ønsker en voldelig løsning af det bånd, der forener hertugdømmerne med Danmark«.

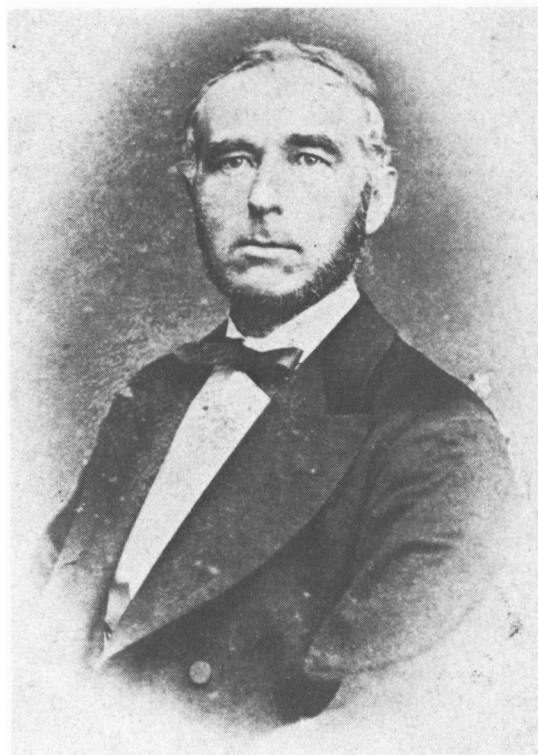
Mørk Hansen underskrev reversen med det samme forbehold som Roth. Godt henstiller til civilforvaltningen – som for Roths vedkommende – at bestemme meningen og værdien af dette forbehold. Men yderligere beder han civilstyrelsen bedømme, om der skal anstilles undersøgelse, hvorvidt Mørk Hansen fastholder det standpunkt, der er angivet i visitatsinstruksen, og forvalter sit embede derefter, altså om han afholder sig fra som præst at drive politisk agitation. Godts egen mening herom fremgår tydeligt nok af det ironisk klingende udtryk: »flere moralske personer i sin fysisk ene person«.

Mørk Hansen skriver sammenfattende om visitatsen: »Godt har ... ved sin hele optræden imod mig, og navnlig ved den usømmelige måde, hvorpå han i hele tre dage piskede om hos sognets hjemmetyskere som politisk agitator, tilsat den sidste levning af agtelse og hengivenhed, som fandtes hos hans gamle sognefolk, der dengang skattede ham så højt«. Det vidner imidlertid ikke om, at Godt skulle have sat al agtelse overstyr, når han efter sin bispevisitats i Felsted 1868 kan indberette²¹, at kirken var fyldt, skønt Mørk Hansen (der lige var blevet præst i Vonsild-Dalby) efter tre dages ophold i menigheden havde forladt den dagen før visitatsen, og at han ved alle slags foregivender og trusler havde søgt at holde befolkningen borte fra deltagelse i visitationen.

For Mørk Hansen syntes det efter visitatsen klart, at »her ikke var tanke om en virkelig kirkevisitats, et gejstligt eller kirkeligt tilsyn, tværtimod var det hele præget af et politisk skaktræk, rettet imod mig personlig, ikke som præst, men som dansk mand«.

At der ikke var tale om en »virkelig kirkevisitats« fremgår deraf, at Godt ikke lod holde den sædvanlige visitatsgudstjeneste. Det var under de givne forhold en rimelig foranstaltning. Prøverne i skolerne bar ikke politisk præg. Det var normale prøver af lærernes duelighed og børnenes standpunkt. Det er kun Mørk Hansen, der ser politiske hentydninger i historien om kanaaniterne og i regneprøverne vedrørende møntsystemerne. Udrensningen af skolebøger har udpræget politisk karakter. Den skete efter Rehoffs direktiver. Ved forhandlingerne om sogneanliggender blev det

Mourits Mørk Hansen, født 1815 i Todbjerg, var præst i Felsted 1851-65 og efter sin afskedigelse i Vonsild indtil sin død 1895. Mørk Hansen var medlem af den grundlovgivende forsamling 1848, af den slesvigske stænderforsamling 1859 og af folketinget fra 1865. (Foto ca. 1865 i Historiske Samlinger).

politisk farvede krav om mere tyskundervisning rejst fra forsamlingen, sikkert kun i Mørk Hansens fantasi indirekte fremprovokeret af Godt. Udpræget politiske var de ifølge instruksens rejste krav til lærerne om at love loyalitet mod civilstyrelsen og til præsterne om underskrift på den forelagte revers. Der er ingen grund til at betragte visitatsen i Felsted som et politisk skaktræk, der var mere rettet mod Mørk Hansen personlig, end visitatserne i de øvrige sogne var rettet mod præsterne dér. Visitatserne var tilrettelagt efter direktiver fra Rehhoff ud fra hans stærke uvilje mod »Nationaldänen«. De gjaldt derfor (bortset fra visitatsen i Kværs) kongerigske præster, der mentes at tjene daniseringsbestræbelserne.

Amtmanden afgav et særvotum. Det er et kraftigt korrektiv til Godts indberetning. Han finder det ganske i sin orden, at Mørk

Hansen som præst vil underordne sig civilstyrelsen, men ikke vil lade sig binde som stænderdeputeret. Der er jo kun afkrævet ham en erklæring som embedsmand. Han vil ikke tro, at Mørk Hansen ikke vil respektere grænsen mellem gejstlig og politisk virksomhed. Han forsikrer, at Mørk Hansen med få undtagelser er meget afholdt i menigheden, og tilføjer, at Mørk Hansens ubegrundede fængsling af militæret (han var to gange blevet fængslet) kun har øget sympatien for ham, særlig blandt meget ansete medlemmer af menigheden.

Yderligere tilføjer Heltzen, at flertallet i menigheden er imod enhver forandring i skole og kirke og er tilfreds med den nuværende ordening. Dermed har han tydeligt advaret mod de afskedigelser af præster og lærere, som man frygtede, at visitatsen var optakten til.

Til sidst bemærker Heltzen, at den omtalte upåkalde deltagelse af de udenforstående særlig gik ud på bestemt at afvise de beskyldninger for politisk tendens i Mørk Hansens prædikener, som blev ham foreholdt for åbne vinduer. Han lader dermed forstå, at den demonstration, som gjorde Godt så vred, var en forståelig reaktion på Godts beskyldning mod Mørk Hansen, men dog ikke udtryk for så dyb uvilje mod Godts person, som såvel Godt selv som civilstyrelsen måske kunne få indtryk af.

Østerløgum præstegård 22. maj

I Østerløgum var pastor Binzer allerede kommet i søgelyset ved den uheldige Willatzens beskyldninger (se side 47). Dem lod Godt dog ude af betragtning i konklusionen i indberetningen, selv om han fandt Binzers svar på nogle af beskyldningerne i nogen grad sat på skruer, og det gav ham det indtryk, at Binzer ikke ret ville ud med, hvad han havde sagt på prædikestolen.

Derimod hæfter Godt sig ved to ting. Først: Binzer havde i en skoleprotokol skrevet, at undervisningen var udsat på grund af fjendtlig indkvartering. Det var en alvorlig affære, da det drejede sig om »Kaiserlich Königlich Österreichische Militär«. Dernæst i lys af dette notat ser Godt det forbehold, som Binzer – ligesom Roth og Mørk Hansen – tog ved sin underskrift: at han ikke kunne fælde dom om, hvorvidt den danske regering havde krænket Slesvigs rettigheder. Godt kan ikke få sig til at tro, at Binzer virkelig vil lade

Felsted præstegård, hvor den bidsige diskussion mellem Godt og Mørk Hansen foregik den 18. maj 1864. Præstegården er opført 1787 og er med sine to store smukke ladebygninger, hvoraf den nordlige ses til venstre, et meget fint og beløst anlæg. (Foto 1979 i Historiske Samlinger).

dette spørgsmål stå åbent. Han må derfor antage, at Binzer vil forbeholde sig at benægte, at disse rettigheder er krænket.

Godt tilføjer meget korrekt, at amtmanden giver Binzer det vidnesbyrd, at han med særlig dygtighed varetager embedsforvaltningen og er meget afholdt af menigheden, hvilket også blev bevidnet af mange af de tilstedeværende. Det er også Godts indtryk. Men han kan efter det foreliggende ikke undlade at udtale sin tvivl om, hvorvidt man kan lade Binzer forblive i sit embede.

Tonen er afdæmpet. Godt synes at have en vis sympati for Binzer, men føler sig dog forpligtet til at fremholde hans afskedigelse som det mest rimelige.

Dette har foranlediget Heltzen til i et særvotum 5. juni at udtale, at der kun foreligger een forseelse, nemlig omtalen af de østrigske tropper som fjendtlige. Det ville være uden eksempel, hvis dette skulle bevirke en embedsmands afskedigelse. Menigheden ville snarere antage, at afskedigelsen måtte tilskrives den i enhver henseende dertil uegnede fremstilling fra et eneste medlem af menigheden i uselvstændig stilling (Willatzen). Menigheden ville derved i høj grad føle sig krænket, og desuden ville stemningen

blive tirret i en retning i strid med okkupationens hensigt. Heltzen tillader sig derfor at henstille, at der gives Binzer en alvorlig irettesættelse for hans højst utilbørlige adfærd i nævnte henseende.

Mørk Hansen²² har karakteriseret Heltzen som en loyal helstatsmand, men ikke varmt følende dansk, der ikke indså, at når Sønderjylland ikke længere var af dansk nationalitet, ville det heller ikke kunne bevares som en provins i den danske stat. Heltzen kan som helstatsmand have været aldrig så fremmed for den daniseringspolitik, som de nævnte fem præster gik ind for. Han forsvarede dog trods udsigten til sin egen nærforestående afskedigelse af det nye styre ufortrødent de fem præster.

Godts politiske standpunkt

Godts fem visitatser i dagene 13. til 22. maj giver et billede af hans stilling til den politiske situation efter Dybbøls fald og ved begyndelsen af våbenstilstanden.

Mørk Hansen bruger det udtryk, at Godt kom som en »hævnens engel«. Om Godt havde hævntanker overfor sin afløser i Felsted, kan Mørk Hansen ikke vide. Godt så det som sin kristenpligt at tilgive, vidste, at den pligt formår den menneskelige natur ikke at opfylde, og at uden Gud lader det sig ikke gøre²³. Hvad visitatserne kan vidne om er blot, at Godt har følt det som sin pligt efter Rehoffs direktiver at være med til at bøde på de krænkelser af Slesvigs rettigheder, som efter hans mening havde fundet sted efter treårskrigen. Han finder det diskriminerende, når tre af præsterne tager det forbehold ved deres underskrifter på reversen, at de ikke kan bedømme, om disse rettigheder er krænkede.

Ved Slesvigs rettigheder forstår Godt de tre klassiske slesvigholstenske krav, som han ifølge Krog Meyer forkyndte i Sottrup ved sin første visitats.

Det første krav er Slesvigs ret til forbindelse med Holsten. Det synes ikke direkte berørt ved de andre visitatser.

Det andet krav er de forbundne hertugdømmer Slesvig-Holstens ret til at bestå som uafhængig stat. Heri lå stridens bitreste kærne. Hertugdømmernes selvstændighed ville betyde Slesvigs løsrivelse fra Danmark. Netop dette ville den ejderpolitik afværge, som – med Mørk Hansens ord – så det som sit mål at bevare Slesvig som

E. S. E. Heltzen, født 1818 i København, var 1850 til 1864 amtmand i Åbenrå amt. Han blev afskediget den 28. juni 1864 og var fra 1869 til sin død 1898 stiftamtmand over Odense amt.

en provins i den danske stat. Derfor afviser Godt med vrede brugen af det landkort, hvor Slesvig er forsvundet som særskilt hertugdømme og synes indlemmet i kongeriget. Derfor retter han hårde bebrejdelser mod Feilberg for at ville gøre befolkningen dansk-sindet i samme ejderdanske forstand, som Godt mener, at Feilberg som danskfødt må være det.

Det tredje krav vedrører det udviklede arvespørgsmål. Christian 9. var blevet konge i Danmark ifølge kvindeliniens arveret, der var gældende i kongeriget. Men Godt proklamerede den slesvig-holstenske påstand på mandstammens eneret i Slesvig og dermed prætentens (augustenborgerens) rettigheder, hvorefter Chris-

tian 9. ikke kunne blive regent i Slesvig, og Slesvigs løsrivelse fra Danmark måtte blive en realitet. Det var en forhastet bekendelse til huset Augustenborg. Ubehageligt nok blev Godt af Heltzen, af Krog Meyer og af Mørk Hansen mindet om civilstyrelsens forbud, som Godt vel ikke har kendt, mod at berøre successionsspørgsmålet. Og hvorledes preussere følte for slesvig-holstenerne fik han som »Augustenborger« utilsløret at mærke ved sit møde med den preussiske general i Ullerup.

Danske presseorganer vil vide, at Godt i Sottrup talte til lærerne om Slesvig som et ægte tysk land. Det nævner Krog Meyer intet om. Det kan være tvivlsomt, om Godt har brugt et så stærkt udtryk. Samtalerne med Feilberg og Roth viser, at Godt respekterede dansk sindelag hos en slesviger. Han var ingen »Dänenhasser«, som v. Goeben kaldte ham. Det er der også vidnesbyrd om i hans senere bispetid.

Men det er vel muligt, at Godt, hvorledes så ellers ordene er faldet, noget udfordrende har fremstillet det tyske element som det kulturelt bærende i Slesvig. Han kan have gjort det med brod mod daniseringsbestræbelserne. Et beskedent modtræk mod dem var den genindtørelse af gratis tyskundervisning, som han stillede i udsigt. Mere radikalt måtte udrensningen af skolebogbestanden virke. Det mest afgørende modtræk var hans mere eller mindre tydeligt udtalte henstilling til civilstyrelsen om at få de fem præster fjernet, som han anså for særlig virksomme støtter for det stærke fremstød for dansk kultur.

Som en hjemvendt emigrant, der er blevet fremmed for sin egen kreds, stod han overfor sin gamle menighed i Felsted. Den havde 18 år tidligere efter eget ønske fået ham til præst ved kongelig, højst utraditionel indgriben. Nu fandt han flertallet af de tilstedeværende »oppositionelt sindede og lidenskabeligt ophidsede«. Han mente deri at se frugterne af sin efterfølgers gejstlige virksomhed. Han kunne ikke få sig til at tro, at Mørk Hansen havde holdt denne fri af politik. En bekræftelse herpå kan han have set i den bemærkning om »denne verdens herre der skaffer sine tjenere sejr«, som Mørk Hansen – efter eget udsagn med adresse til Godt – indflettede i sin pinseprædiken tre dage før visitatsen.

Alt i alt er det efter de foreliggende oplysninger klart, at da Godt som provst i den østrig-preussiske civilforvaltnings tjeneste og med

Rehloff som sin nærmeste foresatte holdt sine første visitatser, var det slesvig-holstenernes ærinde, han gik, og ejderpolitikken daniseringsbestræbelser, han ønskede at bremse, og at han delte det liberale landspartis forventning om at se hertugen af Augustenborg som de forenede og selvstændige hertugdømmers fyrste.

Godt skulle få år senere opleve hertugdømmernes forening, derimod ikke som en selvstændig stat under huset Augustenborg, men som en uselvstændig provins under huset Hohenzollern.

Afskedigelserne

Mørk Hansen ventede nu sin afsked og blev ikke overrasket, da han den 5. juli fik besøg af en gendarm, der overbragte en tilsigelse fra Rehloff til at møde på civilforvaltningens kontor i Flensborg den 8. juli kl. 12. Også Roth og Feilberg og Krog Meyer var tilsagt. Ved mødet førte Rehloff ordet, og Godt og chefen for det gejstlige departement, advokat Christensen, var tilstede.

På det tidspunkt var Londonkonferencen afbrudt uden resultat, og preusserne gået over til Als den 29. juni. I en instruks²⁴ af 2. juli, som Rehloff havde modtaget fra de to civilkommissærer, hedder det, at våbenstilstandens ophør og genoptagelsen af fjendtlighederne under væsentlig ændrede omstændigheder gør det nødvendigt at forsikre sig om sindelaget hos de embedsmænd, der med henblik på en tidligere aflagt ed kun har underordnet sig betingelsesvis. Man må opfordre enhver, der i sin samvittighed føler sig bundet overfor den danske regering, til enten at løse dette forhold eller frivilligt nedlægge sit embede.

Krog Meyer fortæller, at mødet i Flensborg²⁵ blev indledt med et referat af, hvad der tidligere var sket med hensyn til den revers, som Feilberg, Mørk Hansen og Roth havde underskrevet. »Til mig, der ikke havde villet underskrive hin erklæring, blev det særlig sagt, at jeg selvfølgelig allerede ville være afskediget, hvis man ikke – fra Østerrigs og Preussens side – havde været overbevist om, at ved Londoner-konferencen under våbenstilstanden ville resultatet være blevet, at Slesvig var blevet delt, og at Sundeved ville være vedblevet at høre til Danmark. Kun under denne forudsætning havde man ladet mig blive uanfægtet i mit embede«.

I overensstemmelse med civilforvaltningens instruks erklærede Rehhoff, at den tidligere afgivne erklæring ikke var nok: Nu er den politiske situation en anden. Der er ikke mere tale om en midlertidig regering. Som følge af krigens gang må det betragtes som afgjort, at Slesvig for evige tider er skilt fra Danmark. Ingen embedsmand kan beholdes i landet, som endnu anser sig for at stå i undersåtligt forhold til kongen af Danmark. På civilstyrelsens vegne spørger han de fire indkaldte præster, om de ved deres homagialed (embedsed) som de har aflagt til Christian 9., endnu føler sig bundet i nogen henseende.

Dertil svarede de alle ja. Roth tilføjede, at ingen kunne løse dem fra deres ed, uden den, til hvem den var aflagt. Mørk Hansen tilføjede, at han fandt det for tidligt at stille spørgsmålet. Krigen var ikke til ende. Udfaldet stod i Guds hånd. Var det Guds vilje, at kongen skulle miste hele Slesvig, ville kongen løse dem fra deres ed. Sålænge det ikke var sket, måtte kongens højhedsret over Slesvig være forbeholdt. Kun under den forudsætning havde de lovet civilstyrelsen lydighed. Denne opfattelse, sagde Rehhoff, var ikke civilbestyrelsens. Feilberg sagde da, at det jo var muligt, at kongen af Danmark med hele sit rige ville indtræde i det tyske forbund, og så ville sagen stille sig helt anderledes. Men Rehhoff ville ikke indlade sig på sådanne politiske spørgsmål. Feilberg spurgte, om han, når han mistede sit embede, »fordi han ikke ville være meneder«, kunne regne med pension. Dertil svarede Rehhoff, at så måtte han indgive ansøgning om afsked med pension. Men det havde Feilberg ikke lyst til, og de andre understregede, at de ikke ville søge deres afsked, fordi de dermed ville handle mod deres menigheders ønske. Advokat Christensen sagde på Roths opfordring, at grunden til afskedigelsen ville blive angivet i selve afskedigelsen, »der jo ville være særdeles hæderlig« for dem. Det skulle i afskedigelses-dokumentet udtrykkelig udtales, at de blev afskediget, fordi de anså sig for bundet af den ed, de havde aflagt til deres konge.

Den 16. juli modtog Mørk Hansen afskedigelsen.²⁶ Den var begrundet med, at krigens genudbrud tillader ikke at beholde embedsmænd i landets tjeneste, som føler sig som undersætter af kongen af Danmark. »Vi ser os derfor nødsaget til, da De har afgivet den bestemte erklæring, at De føler Dem bundet af Deres

homagiale til Christian 9., at afskedige Dem som præst i menigheden i Felsted«.

De tre andre præster, der deltog i mødet i Flensborg, modtog samme dag deres afsked. Binzer blev først afskediget den 8. august. Det kunne tyde på, at man har været noget tvivlrådig med hensyn til hans afskedigelse.

NOTER

1. Besættelsesmagtens forordninger findes i »Verordnungsblatt für das Herzogthum Schleswig 1864 und Januar 1865«. Schleswig 1865.
2. Den anførte stavemåde Berthel er brugt både i Godts dåbsattest og vielseattest (iflg. oplysning fra Godts barnebarn, konteradmiral Eberhard Godt). - Forskellige i det følgende anvendte kilder vedrørende Godts liv før 1864 håber jeg senere at kunne offentliggøre andetsteds.
3. »Mancherlei Gaben und ein Geist. Eine homiletische Vierteljahrsschrift«, herausg. v. Emil Ohly. 1869. s. 45.
4. Godts visitatsberetning fra Åbenrå provsti: Landsarkivet, Åbenrå. Åbenrå provstearkiv. Visitatsberetninger 1835 - 65. - Ingen visitatser af Godt i 1864 er anført i Sønderborg provstis visitatsprotokoller (iflg. velvillig meddelelse fra arkivar Viggo Petersen). - C. Krog Meyer: Dagbogs Optegnelser under Krigen 1864. Museum 1896, II. s. 92 - 93, 96 - 98. - En Præstegaard i Sundeved under Krigen 1864. Breve fra Pastor N. L. Feilberg i Ullerup. Museum 1890. s. 253 - 54, 291 - 92. - Mouritz Mørk Hansen: Slesvigske Tilstande og Stemninger under den tyske Besættelse 1864 (Dagbog). 1865. - Af samme: Livs-Erindringer, udg. af H. V. Gregersen. 1968. - »Dagbladet« 1/6 1864. - »Dansk Kirketidende« 5/6 1864. - »Fædrelandet« 30/5 1864.
5. Mørk Hansen beretter (Erind. s. 119) at Godt af den fjerntboende provst i Tønder havde fået overdraget at lede valget i Felsted, og at »dette gjorde han med saa stort Talent, at der blev en Stemning for ham, og han blev saaledes sels Præst«. Det er ret ubegribeligt, at Mørk Hansen, der havde været medlem af den slesvigske stænderforsamling, kan få sig selv til at tro, at forholdene i Slesvig var så løse, at man lod en af kandidaterne ved et præstevalg selv lede valg handlingen. Af den foreliggende valgprotokol fremgår det, at valget foregik på fuldt reglementeret vis under provstens ledelse (RA Ty Kanc Inn. Abt. D Tønder Provsti Akter vedr. de enkelte Sognekald V Felsted 1730 - 1848).
6. Muligvis Chr. Iversen, som Mørk Hansen i sine erindringer (s. 120) omtaler som »min nærmeste Nabo, ... der ejede den største Gaard i Byen tæt ved Præstegaarden og var en kjærnedansk Mand. Han blev min Ven, saa længe han levede«.
7. Den norskfødte, slesvig-holstensksindede godsejer J. G. Kittel.
8. Godt havde ikke forladt sin menighed. Han afslog i 1850 at lade sig forflytte med den begrundelse, at så længe han turde tro, at flertallet af menigheden ventede, han ville blive, ville han ikke svigte sit embede, hvortil han følte sig kaldet.
9. Gebhard Zernin: Das Leben des Königl. Preussischen Generals August v. Goeben. I. Berlin 1895. s. 250 - 342.
10. Chr. Nielsen Gammelgaard (se: L. S. Ravn: Dansk uddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre. 1966. s. 56).
11. Jes Dall (sst. s. 53).

12. Ved treårskrigens begyndelse havde den provisoriske regering udsendt en lignende forordning, og efter krigen havde den danske regering atter indført brug af rigsmønten.
13. Den klassiske fortælling i 1. Samuels bog (kap. 15) skildrer det vendepunkt i den indtil da sejrrige kong Sauls liv, da han for sin ulydighed mod den guddommelige befaling af profeten Samuel erklæres forkastet af Gud. Der er ingen grund til at tillægge Godt politiske bagtanker med katekisationen over dette klassiske emne.
14. Mørk Hansen, Dagb. s. 113 ff.
15. Om Balslev: L. S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne. Flensb. 1971. s. 55. – Poul Kürstein: Biskop Balslevs bøger i hertugdømmet Slesvig. Sdrj. Årb. 1971. s. 145 ff. – Om Hjorts læsebog: L. S. Ravn sst. s. 56 – Om Kr. Karstensen og P. O. Boisen: Carl Clausen: Sangen mellem krigen. Årb. f. Dansk Skolehistorie. 1970. s. 50 og 36.
16. Mørk Hansen, Dagb: s. 117 f.
17. Mørk Hansen, Dagb. s. 90. – Feilberg s. 290.
18. Advokat Wilh. Beseler, grav Fr. Reventlou og købmand M. Th. Schmidt, der var medlemmer af den provisoriske regering.
19. Iflg. forordning af 1758 skulle præsten en gang årlig over en af generalsuperintendenten foreskrevet tekst holde en »edsprædiken«, hvori han skulle indskærpe forpligtelsen til sandhed, særlig i retslige udsagn (Chalybaeus: Schlesw.-Holst. Kirchenrecht. 1883. s. 271)
20. Da Bismarck havde støttet Rusland i bekæmpelsen af den polske opstand 1863, måtte støtte til polakkerne opfattes som en mod Preussen uvenlig handling.
21. Godt om bispevisitatsen i Felsted 12.-13. juli 1868. (Landsark. Åbenrå. Afd. 18. Nr. 43)
22. Mørk Hansen, Erindr. s. 153.
23. »Wir dürfen zwar vergeben, sollen auch, können aber nicht von Natur. Gott muss Hand anlegen, absolviren, den Bann lösen, sonst geht es nicht« (»Mancherlei Gaben und ein Geist«, jvfr. not. 3, 1869 s. 473)
24. Mørk Hansen Dagb. s. 140
25. Om Flensborg-mødet: Krog Meyer s. 113 - 115, Feilberg s. 361
26. Mørk Hansen Dagb. s. 149